

KEELEKESKKONNA MÕJU UDMURDI KEELE OSKUSELE

Irina Rešetnikova

Tartu Ülikool

Ettekanne konverentsil "Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II"

Väike-Maarja, 24.–25. aprill 2013

S. N. Artanovski ja Z. V. Sikevichi järgi on etnotsentristiline vastasseis „meie“ ja „nemad“ kõige olulisem osa etnilisest identiteedist. Teisisõnu, „meie“ etnilises mõttes eksisteerime ainult selle pärast, et on olemas „nemad“, kes erineb „meist“.

Inimesed tahavad kuuluda „väiksemasse“ meeskonda ja rahvusse kuuluvuses leitakse lihtne viis täita oma soove.

Just keel aitab grupi identiteeditunde väljakujunemisele. Seega emakeele tundmine võimaldab isikul mitte ainult orienteeruda keskkonnas, vaid ka määrata „omasid“ kommunikatsiooni sideruumis.

Õigesti on märkinud N. Smezler, et emakeel on peaaegu võimatu unustada, kui selle põhisõnavara, keele eeskirjad ja struktuur on õpitud vanuses 8 kuni 10 aastat, kuid paljud muud kultuurilise teabe aspektid võivad aja jookul inimese mälust täiesti „kustuda“.

Sellepärast ühine toetab keel sotsiaalset ühtekuuluvust, ühte ja sama keelt rääkivate inimeste vahele tekib peaaegu automaatselt mõistmine ja kaastunne. Keel peegeldab inimeste üldteadmisi selles kultuuris arenenud traditsioonidest, kaudselt realiseerub keeles ajalooline mälu.

Sel juhul on õigustatud väide, et keel on etnilise päritolu toimimise põhiline sümboolne keskkond ja seega moodustab see rahvuslikku identiteeti.

Ideaalne olukord oleks, kui kõik, kelle peres on udmurdi verd, tunnistaksid end udmurtidena, oskaksid keelt, säilitaksid kultuuri, tunneksid huvi rahvuse arengu vastu ning annaksid seda järgmistele põlvkondadele edasi.

Ideaalne olukord oleks, kui udmurdi keelt oleks Udmurtias kuulda igal pool: lasteaedades, koolides, haiglates, poodides, ametiasutustes, transpordis, teatrites, meedias jne.

Ideaalne olukord oleks, kui kõik Udmurdi Vabariigi elanikud õpiksid hea meelega udmurdi keelt, sest see omaks riigikeelena võrdset staatust vene keelega.

On selge, et mitte üheski maailma riigis ning mitte ühegi keele või kultuuriga ei ole olukord ideaalne. Igal rahval on oma ettekujutus ideaalsest olukorrast lähtuvalt kultuurist, elutingimustest, keskkonnast ning vajadusest keelt ja kultuuri hoida.

Meie uurimuse eesmärk on välja selgitada, mis olukorras on udmurdi keele oskus praegu, ning vaadata, kui kaugel on ideaalsest tänapäevane olukord.

Ülesanne on pakkuda ka mõned lahendused või leida sfäärid, mis vajavad rohkem tähelepanu, et tänapäevane seis liiguks ideaali suunas.

Mida vähem tahad – seda vähem ka saad. On nii?

Zinaida V. Sikevich jagab Venemaa koosseisus olevad riigid nelja rühma vastavalt pingetele, kus neljandas rühmas on konfliktid, esimeses rühmas aga „pingete puudus“. Selles rühmas on soomeugri riigid, seal hulgas ka Udmurtia (Karjala, Komi, Mari El, Mordva).

See tähendab, et esimese rühma riigid ei pretendeeri iseseisvusele, samuti puuduvad territoriaalsed ja staatuse konfliktid. Kergesti on lahendatavad küsimused sotsiaal-majanduses ning kultuur-keelelisel alal.

Z. V. Sikevich arvab, et konflikti sünni esimene staadium on väärtuste-sümboolne konflikt, kui hakatakse nõudma kohaliku keele rolli tõstmist. Siit teeme järelduse, et Udmurdi Vabariigis vastavad nõuded puuduvad.

Reeglina arvatakse, et keel on rahvusliku enesemääramise olulisim atribuut.

Ühe rahva keel ja kultuur on lahutamatud mõisted, nende säilitamine ja areng toimuvad põlvkonniti ehk pere tingimustes.

Põlvkonna mõistega on seotud kultuuri ülekandmise mehhanism, tähistamaks selle stabiilsuse säilitamist.

Pere on sotsiaalne üksus ning majanduslikud ja moraalsed valikud sõltuvad pere elukohast ning elukoha riigi poliitilisest olukorrast. Ideaalis aga võiks ju ka riigi poliitika lähtuda perede ning kodanike huvidest.

Siit siis teooriast praktikasse. Räägin meie uurimusest lähemalt.

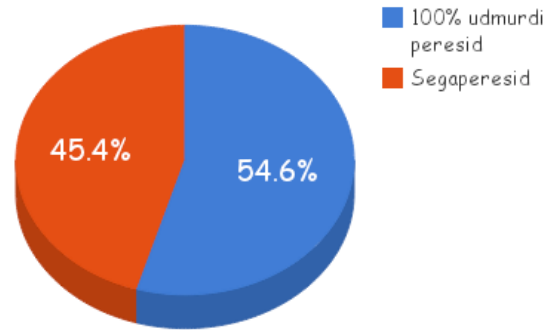
Uurimuse valimiks on ajaloolised põlvkonnad: perekonnad, kus on ka eri rahvustest segaperekonnad udmurdi juurtega.

Põlvkondi võib vaadelda väga erinevatest aspektidest. V. T. Lissovski määratleb viis erinevat põlvkonna tüüpi.

- 1 *Demograafiline põlvkond*
- 2 *Antropoloogiline põlvkond*
- 3 *Ajalooline põlvkond* hõlmab ajavahemikku lapsevanemate ja nende laste sünni vahel. Ühiskonnas elab samaaegselt 4–5 põlvkonda. Nende arv võib kõikuda vastavalt keskmisele elueale või abiellu astumise eale.
- 4 *Kronoloogiline põlvkond*
- 5 *Sümboolne põlvkond*

Uuritud on 306 ajaloolist põlvkonda, igas põlvkonnas neli põlve. Kõige vanem uuringus osalenu on sündinud 1910. aastal ning kõige noorem sündis selle aasta veebruaris.

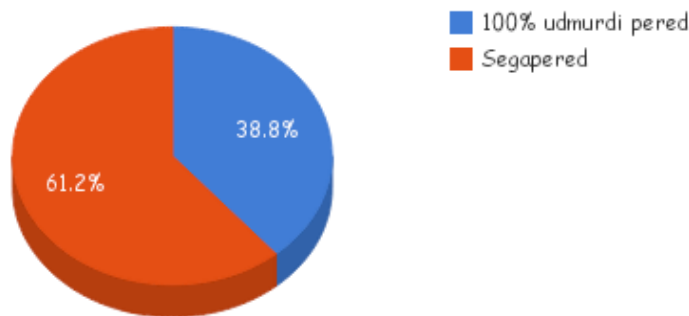
Kokku 167 perekonda, kus mõlemad abikaasad pärinevad udmurdi peredest. (Joonis 1)

Joonis 1

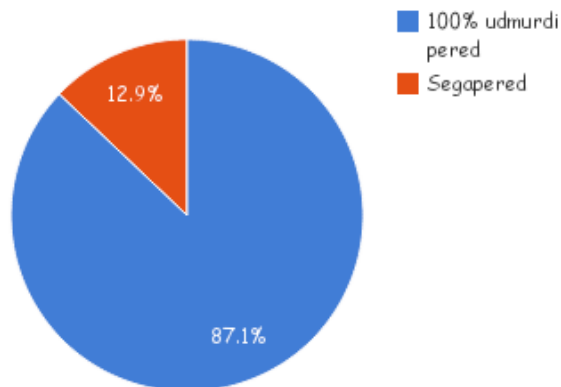
7 juhtumis katkeb udmurdi keele oskus juba 1. põlves, need 7 on rahvuselt segaperekonnad. (Joonis 4)
54 perekonnas udmurdi keele oskus katkeb teises põlvkonnas, kus valdavalt on rahvuselt segaperekonnad. (Joonis 4)

Suuruselt teise suurema rühma moodustavad need, kus udmurdi keele oskus on jõudnud 3. põlveni, kuid edasi 4. põlvele keelt ei anta. Selliseid on 98 perekonda, 38-s neist on mõlemad vanemad udmurdi päritolu. (Joonis 2, Joonis 4)

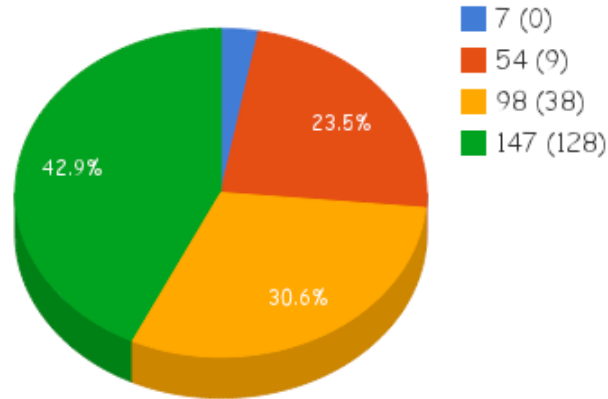

Joonis 2

147 perekonda on säilitanud udmurdi keele oskuse 4. põlveni ehk tänapäeval räägitakse lastega udmurdi keeles, neist 128 perekonnas on mõlemad vanemad udmurdi päritoluga. (Joonis 3, Joonis 4)

Joonis 3

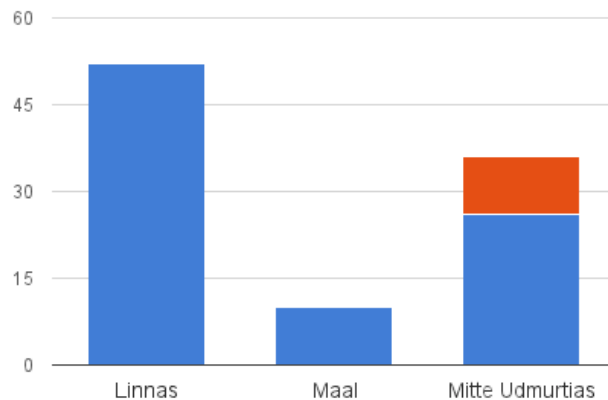
Joonis 4

Ja veel kord samad numbrid, ehk:

7 juhtumist udmurdi keele oskus katkeb juba 1. põlves, kõik elavad linnas ning kõik on rahvuselt segaperekonnad. (Joonis 7)

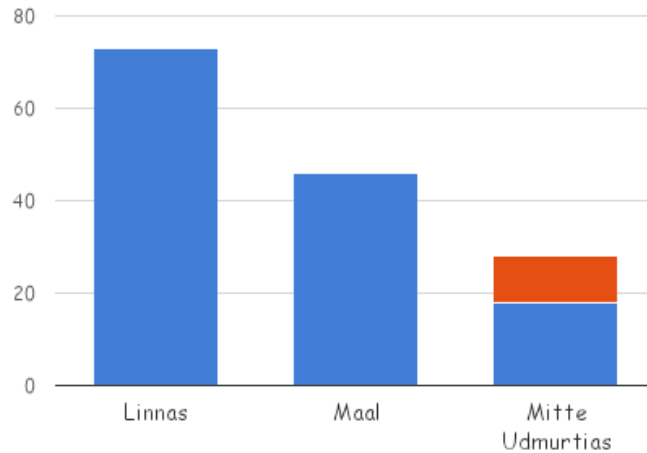
54 perekonnas udmurdi keele oskus katkeb teises põlvkonnas, enamus elab linnas või väljaspool Udmurtiat ning valdavalt on rahvuselt segaperekonnad. (Joonis 7)

98 perekonda, kus udmurdi keele oskus on jõudnud 3. kolmanda põlveni, kelle lapsed enam udmurdi keelt ei räägi. 38 neist, kus mõlemad vanemad on udmurdi päritoluga. 98 perest pool e. 52 elavad Udmurtia linnades, 26 Udmurtiast väljaspool ning 10 välismaal. (Joonis 5, Joonis 7)

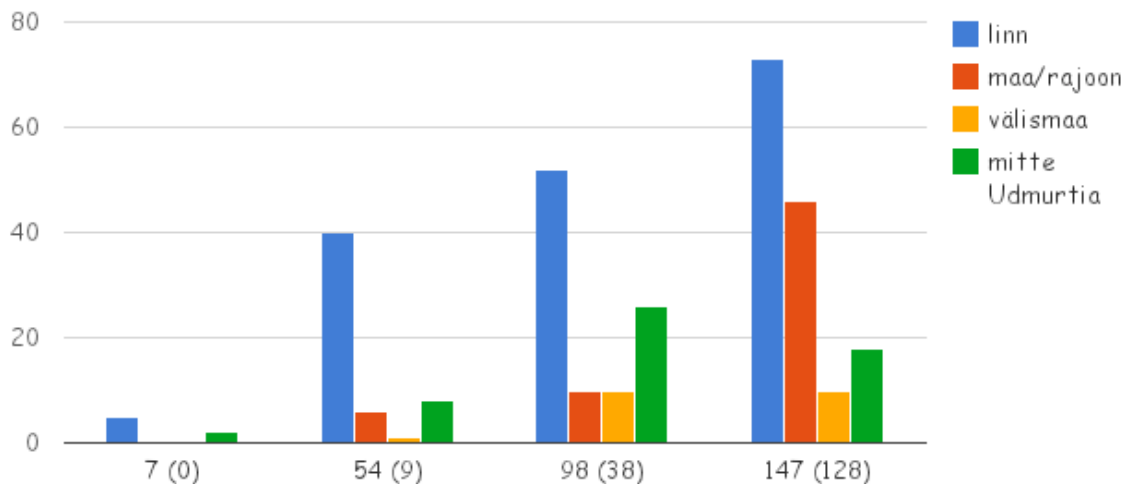

Joonis 5

147 perekonda on säilitanud udmurdi keele oskuse 4. põlveni ehk tänapäeval räägitakse lastega udmurdi keeles, neist 128 on sellised perekonnad, kus mõlemad vanemad on udmurdi päritolu, 73 elavad Udmurtia linnades, 46 maal või rajoonikeskuses, 18 Udmurtiast väljaspool ning 10 välismaal. (Joonis 6, Joonis 7)

Joonis 6

Joonis 7

Kas see olukord on lähedal ideaalsele?

A. Furnham ja S. Bochner kirjutavad, et etniliste rühmade edukas vastastikune integreerumine, mis eeldab „võõra“ kultuuri valdamist, säilitades oma rahvusliku ja kultuurilise eripära, aitab kaasa asjaolule, et etniliste kontaktide eristamine ei sisalda negativismi ega leppimatust „võõra“ kultuuri suhtes.

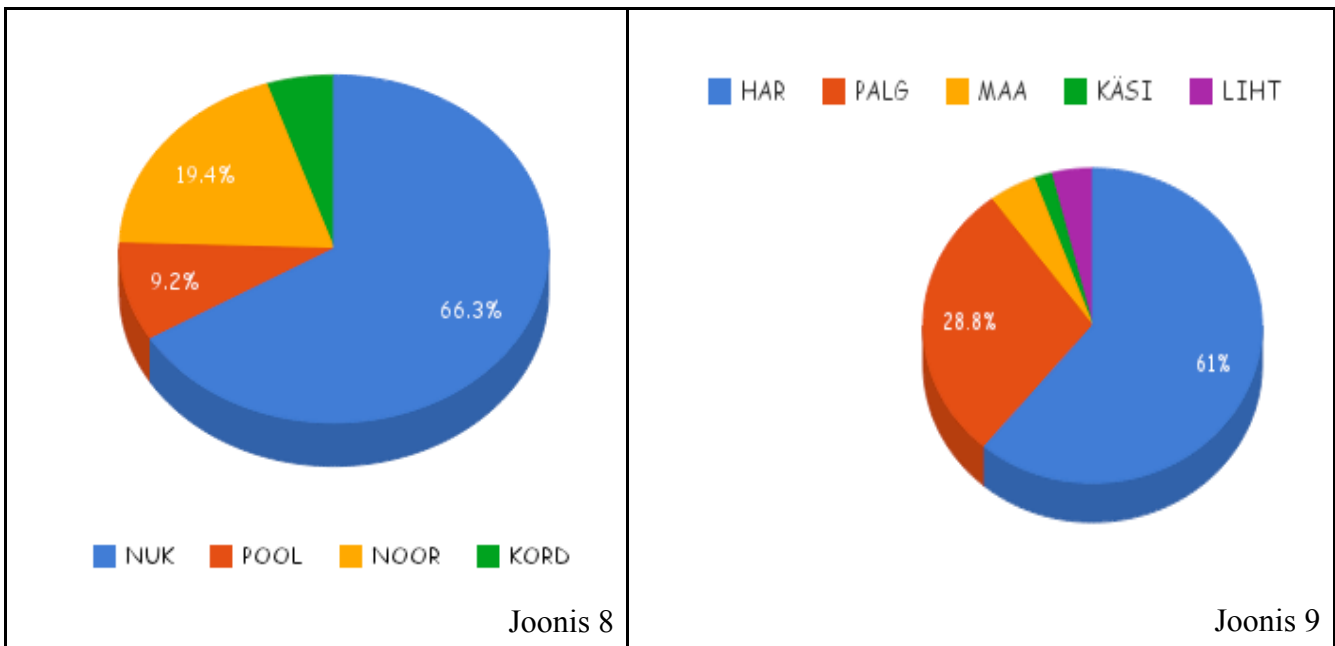
Etniliste rühmade mittekohanemine seostatakse suurenenud talumatusega teiste rahvaste keskkonna vastu, mis võib avalduda erinevates vormides – alates soovist vähendada või lõpetada kontakti teiste kultuuridega (segregatsioon), üritamiseni hävitada vähemusrahvuste kultuuri neeldumise viisil (assimilatsioon) või füüsiliselt hävitada teiste etniliste rühmade liikmeid (genotsiid).

V. P. Levkovich ja I. B. Andrucshak leiavad, et etnilise grupi liikmed seletavad tavaliselt identiteedi nõrgenemist mitte oma grupi nõrkusega, vaid etnokontaktsete rühmade negatiivsete omadustega, millele nad omistavad oma raskuste põhjused.

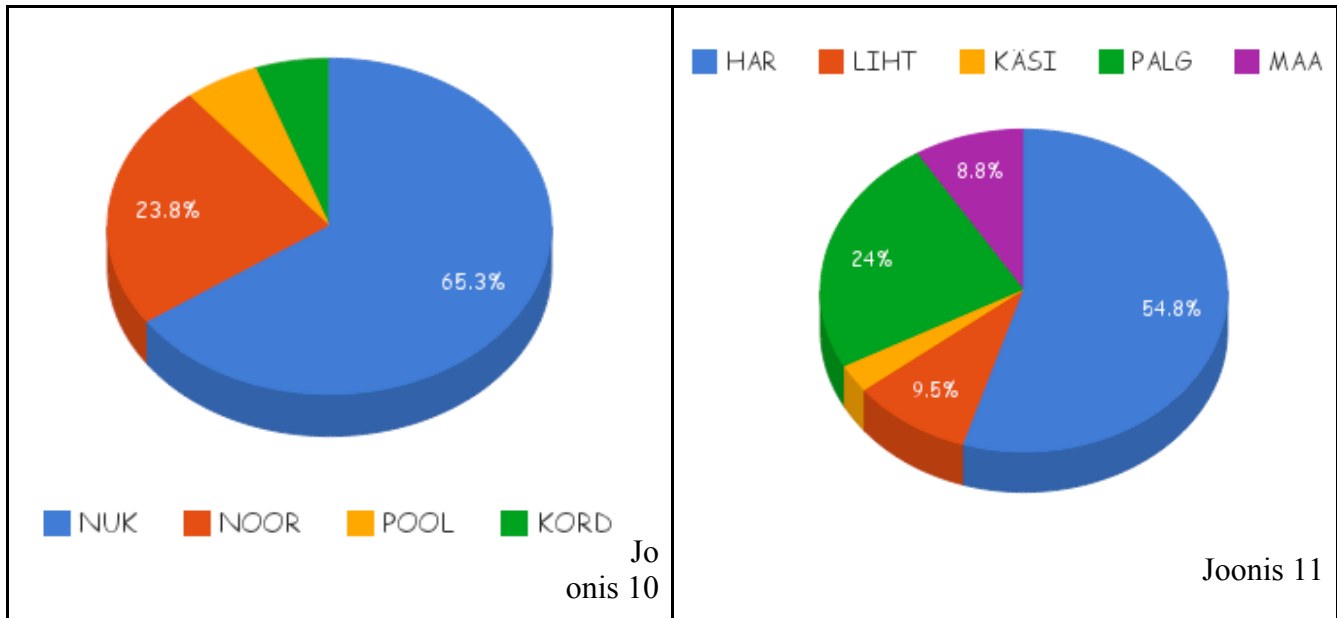
Aga tagasi uurimuse juurde. Perekonnad, kus udmurdi keele oskus on jõudnud 3. ja 4. põlvni, on grupeeritud ka vastavalt eri peretüüpidele.

Peretüübid vastavalt tegevustele ja elukohale: <ul style="list-style-type: none"> ● Maaelanikud ● Lihtpalgatöölised põllumajanduses ● Käsitöölised ● Haritlased-ettevõtjad ● Linnastunud palgatöölise pered 	Peretüübid vastavalt koosseisule: <ul style="list-style-type: none"> ● Nukleaarne ● Noorpere ● Poolik pere: üksikvanem ● Vaba e. ilma abieluta kooselu ● Korduva abielu pere
--	---

Udmurdi keele oskuse 3. põlv e. pered, kus praegused vanemad (või vähemalt üks vanematest) oskavad udmurdi keelt, kuid lastega suhtlevad teises (valdav enamus vene) keeles, jagunesid järgmiselt: absoluutne enamus on nuklearsed perekonnad, üle poole on kõrgharidusega ning tegevuselt on haritlas-ettevõtjate peretüüp, umbes kolmandik on linnastunud palgatöölisi. (Joonis 8, Joonis 9)

Tänapäevani udmurdi keelt säilitanud perekondadest on samuti absoluutses enamuses nuklearsed, samuti on üle poole kõrgharidusega inimesed ning tegevuselt haritlas-ettevõtja peretüüp. Linnastunud palgatöölisi on rohkem kui maaelanikke. (Joonis 10, Joonis 11)

Tulemused näitavad, et keele säilitamine ei sõltu otseselt peretüübist, küll aga pere rahvuslikust koosseisust ning elukohast.

Meie uurimuse numbrid ei üllata kedagi, kes teab ajalugu. Tuletame vaid meelde, et XIX sajandi lõpuks oli maakondade populatsioon jõudnud 1 365 500 inimeseni, rohkem kui 60% neist olid venelased.

Venestamine toimus veel Vene impeeriumi ajal suuresti „võõramaalastele“ vene keele tutvustamise abil, mille kaudu „rahvusääremaade“ territooriumil sisendati nii vene kultuuri kui ka traditsioone.

NSV Liidu moodustamisega kaasnes riigis vene õppekeele koolide arvu pidev kasv rahvuskoolide arvelt. Ka kõrghariduse põhikeeleks sai vene keel, mis tõrjus suuremates linnades ärijuhtimise ja ärikommunikatsioonide valdkondadest välja kohaliku keele.

Rahvuskeeled jäid aina rohkem peresuhete valdkonda, jätkates samal ajal täielikult toimimist ainult maapiirkondades.

Eriti mõjutab keele denatsionaliseerimisprotsess noori, kelle keskkonnas vene keele kasutamine oli prestiižne, erinevalt emakeele kasutamisest. Koos sellega on teatud osal udmurtidest kalduvus tunda vene keelt emakeelena.

Juba 1926. aasta rahvaloendusel registreeriti 13,1% udmurdi linnaelanikke ja 0,4% udmurdi maaelanikke, kes tunnistasid vene keelt oma emakeelena. Järgnevate loenduste materjalid näitavad vene keelt oma emakeelena tunnistanud udmurtide arvu kasvu: UASSRi alal 1959. aastal on 6,3%, 1970. aastal 12,3% ja 1979. aastal 17,6%.

Üle NSV Liidu oli 1979. aastal rahvaloenduse järgi udmurtide koguarv riigis 714 000 inimest. Nad elasid üsna kompaktselt: kaks kolmandikku kogu rahvuskonnast Udmurtias. Siin aga moodustavad need vaid kolmandiku elanikkonnast vene elanikkonna (58,3%) olulise ülekaaluga. Udmurdid on teisel kohal (32,1%), kolmandal tatarlased (6,6%).

Kokku on riigis umbes 90 rahvast ja rahvust, kes kasutavad omavaheliseks suhtlemiseks vene keelt, mille integreerimise roll kasvab iga aastaga.

Ajalooliselt on olnud nii, et suur osa udmurte (62,3%) elab praeguse ajani maapiirkondades, samal ajal kui suurem osa vene elanikkonnast elab linnades.

Tööstustoodangu arenguga, linnade kasvuga suureneb linna kolinud udmurtide hulk: aastast 1939 kuni aastani 1979 suurenes UASSRis nende osakaal 7,5%-lt 37,7%-ni, kuid Udmurdi riigi linnaelanike struktuuris hõlmavad nad 18,6%.

Segapopulatsiooniga piirkondades toimuvad kõik tegevused vene keeles. Raamatupidamise, finantsarvestuse ning muud ametlikke ja äridokumente täidetakse rahvustevahelise kommunikatsiooni keeles. Erinevates teadusalades, tehnikas, tööstustoodangus on kõik avalikud ülesanded määratud vene keelega.

1989. aasta rahvaloendusel nimetas 18 miljonit Nõukogude kodanikku oma emakeelena teise rahva keelt, peamiselt vene keelt, mida eriti perestroika algusaastate tegelikkuses tajuti sunnitud venestamispoliitikanähtetuna ka seetõttu, et RSFSRist väljaspool elavad venelased (17,2%) olid kahe keele valdamises oluliselt vähem aktiivsed. (Tabel 1, Tabel 2)

Vene ja udmurdi keele oskuse tase

Keele oskuse tase	Udmurdi keel		Vene keel	
	linn	maa	linn	maa
Räägin, loen, kirjutan	64%	91%	95,9%	82,6%
Suuline kõne	25,9%	6,4%	3,4%	14,5%
Ei oska	9,6%	1,2%	0,3%	2,9%

Tabel 1

Emakeele valik

Emakeel	maa	linn
Udmurdi keel	95,3%	71,3%
Vene keel	3,7%	24,8%
Kaks emakeelt	0,9%	3,2%

Tabel 2

Seega suurendab kakskeelsus vene sotsiolekti mahtu, udmurdi sotsiolekti maht aga ei muutu: 2. sotsiolekti osa haaras 1. keelt, mille tõttu vene sotsiolekti maht suurenes.

Viimane rahvaloendus toimus oktoobril aastal 2010. Selle loenduse tulemus näitas et udmurdi rahvusest elanikkond vähenes ligi 85 000 inimese võrra. Veel 2002. aastal oli 637 000 inimest, mis moodustab 29,3% kogu Udmurtia elanikkonnast. 2010. aastal panid end udmurtidena kirja 552 000 ehk 28%. Udmurdi keelt emakeelena valdab 324 000 inimest.

V. P. Levkoviichi ja L. D. Kuzmickaite empiirilise uurimuse tulemuseks on järgmine väide: vaatamata sellele, et enamik teismelisi valib endale rahvuse autoriteetsema vanema järgi, vanema autoriteet on vaid üks tegureid rahvusliku identiteedi valikul. Olulist rolli selles protsessis mängivad sellised tegurid nagu noorte soov kuuluda ühte etnilisse enamusse piirkonna rühmitustest, samuti kooli õppekeel, mis eri rahvusest peredest noorukite jaoks täidab rahvust määravat funktsiooni.

1980/81. õppeaastal oli Udmurdi riigis 398 kooli, sealhulgas 128 alg-, 67 põhi- ja 103 keskkooli. Enamik udmurdi maaelanikkonnast oli haritud kahes keeles: vene ja udmurdi.

Tabel 3 näitab rahvuskomponendiga koolide ja nende koolide õpilaste kindlat vähenemist viimaste 5 aasta jooksul.

õppeaastad	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
koolide arv	358	320	338	328	307	285		-10
õpilaste arv	22208	20974	20121	19407	18981	18019		

Tabel 3

Irina Pozdeeva väitekirjast, kust need tabelid pärinevad, on ka järgmine järeldus, et udmurtide seas iseloomustab kakskeelsuse tekkeprotsesse vabatahtlik, massiline omapära.

Arvan, et ka teile meeldib F. Fukujama sõnastus, et olles vaimuelu saarekeseks ja vaimsuse algrakukeseks tungib perekond ka ühiskonda. Perelt saadud vaimujõu ja oskused (aga ka nõrkuse ja oskamatus) kannab inimene üle ühiskonda ja riigiellu. Seepärast tabab vaimne kriis eelkõige vaimu algrakukest: kui vaimsus vangub ja nõrgeneb, nõrgeneb see eelkõige peretraditsioonis ja pereelus. Kui aga kord ilmnenud peres, hakkab see nõrgenema ja surema välja kõikides inimsuhetes ning organisatsioonides – haige rakuke toodab haigeid organisme.

Teiselt poolt mõjutab ühiskond sügavalt ka perekonda, kuna perekond ei ole mitte ainult sotsiaalse kapitali allikas, vaid ka vahendaja.

Meie uurimuse käigus toodi udmurdi keelest loobumise põhjusteks tihti lapse huve, sest kardeti, et kaks keelt teeb lapsele liiga ning udmurdi keele oskus võib tuua vigu venekeelsesesse kõnesse, rõhutades, et vene keel on ikkagi tähtsam ja vajalikum. Paljud kartsid ka udmurdi aktsenti, mis võib eristada lapse teistest kaaslastest ning kutsuda esile kiusamist, mis omakorda tekitab lapses komplekse ning negatiivse hoiaku udmurdi keele ja oma päritolu vastu.

Üksikud töid näiteid ka oma elu negatiivsetest kogemustest, mis pani neid loobuma udmurdi keele rääkimisest.

Osa vanematest arvas, et udmurdi keele oskust ei lähe lapsel kunagi vaja. Kuid valdav osa vastanutest kasutas vastustes sõna „kahjuks“, mis tähendab, et nad ei õigusta ise oma otsust.

Sellised pered on tänapäeval kõige rohkem tähelepanu vajav rühm. Perekonnad, kus vähemalt üks vanematest veel oskab udmurdi keelt ning keda on vaja vaid veenda, andmaks seda oskust edasi oma lastele ja/või lastelastele.

Enamik nende veendumustest on ümber lükatavad, sest on tõestatud, et kakskeelsed lapsed on edukamad, mõlema keele oskus võib areneda veatult.

Sõltumata udmurdi keele oskusest on Udmurtia piirkonna elanikel omapärane aktsent, mis eristab neid Venemaa teiste piirkondade elanikest.

„Tänapäeval on laste kiusamine rahvuskuuluvuse tõttu nullilähedane, eriti puudutab see udmurdi päritoluga lapsi,“ väidavad kooliõpetajad, kes seletavad seda ühiskonna tolerantsuse ja austusega udmurdi kultuuri vastu.

Iga oskus arendab isikut ning kasvatab indiviidi, eriti aga keeleoskus.

Vastsündinu ei vali ju ometi, mis keeles temaga räägitakse, seda otsustavad vanemad. Küsimus on, kas otsuse tegemisel vanemad teavad, millest laps võib ilma jääda.

Udmurtide kõnekeele kasutamine peres

Kõnekeel	rajoonides	rajoonides	linnas
	1968 a.	1979 a.	1968 või? 1979?
Udmurdi keel	78%	73%	14,5%
Udmurdi ja vene keel	9,2%	17,6%	31,2%
Vene keel	12,8%	9,1%	54%

Tabel 4

Piirkondlikud erinevused suhtluskeele valikul maaelanikest udmurtide peredes

Kõnekeel	Vabariigis	Etnograafiline piirkond		
		Põhja	Kesk	Lõuna
Udmurdi keel	72,4%	65,7%	68,9%	86,1%
Udmurdi ja vene keel	17,4%	25,9%	18,1%	8,5%
Vene	9,2%	7,2%	12,7%	5,3%

Tabel 5

Etnilise identiteedi kaotus võib kaasa tuua negatiivseid tagajärgi inimese identiteedis üldiselt, mis on pikka aega väljendunud, näiteks neegrite mõttelaadis „Mina – ei keegi“ – nähtamatus, anonüümsus, isikupäratus. E. Erikson